

35 (43). Я періодично оновлюю конспекти своїх лекцій (фактор 1: 0,485).

36 (44). Якщо у мене є сумніви щодо рівня підготовки або знань студента, я доволі довго приймаю рішення про його оцінку (фактор 3: 0,735).

37 (45). Перед тим як указати на помилку студента, обов'язково подумую, якими словами це краще зробити (фактор 3: 0,573).

38 (46). Усі мої лекції мають чітку структуру і план, якого я завжди дотримуюся протягом викладу матеріалу (фактор 6: 0,515).

39 (47). Під час занять зі студентами настільки поглинаюсь у процес, що забуваю навіть про погане самопочуття або особисті проблеми (фактор 1: 0,523).

40 (48). Я добре знаю свої сильні й слабкі сторони як викладача (фактор 6: 0,572).

41 (49). Після викладу нового матеріалу обов'язково з'ясовую зі студентами, чи все їм зрозуміло (фактор 2: 0,707).

42 (50). Я корегую хід заняття залежно від стану і готовності навчальної групи (фактор 6: 0,693).

УДК: 159.923:81'23

Л. В. Засекіна

Received September 5, 2013;

Revised September 23, 2013;

Accepted October 21, 2013.

МОВА ЯК КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНА ПСИХОМЕХАНІКА СВІДОМОСТІ

Свідомість відображає себе в слові як сонце в маленькій краплині води. Слово відноситься до свідомості як малий світ до великого, наче жива клітина до організму, як атом до космосу. Слово і є малий світ свідомості. Осмислене слово являє собою мікрокосм людської свідомості...

Л. С. Виготський

У статті відображено результати теоретичного й емпіричного дослідження мови як провідного засобу актів усвідомлення інформації та її збереження у свідомості. Встановлено, що зв'язок мови і свідомості операціоналізується в

понятті мовної свідомості як психічного відображення, узагальнення і перетворення дійсності засобами мови. Мова як психомеханіка (засіб) свідомості має когнітивну (універсальну, вроджену) та дискурсивну (культурно зумовлену) природу. Когнітивно-дискурсивні особливості мови як засобу усвідомлення емпірично виявляються у крос-культурних дослідженнях. Виходячи з провідної властивості свідомості – інтенціональності, яка спрямовує свідомість на об'єкти зовнішнього світу з позиції їх функціонального призначення для людини, предметом емпіричного дослідження слугують значення слів із виділенням функцій об'єктів, окреслених цими значеннями. У дослідженні взяли участь українські студенти (n=25 осіб, 12 жінок та 13 чоловіків, середній вік $21,7 \pm 3,0$) Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) та американські студенти (n=25 осіб, 15 жінок та 10 чоловіків, середній вік $22,4 \pm 3,0$) Університету Центрального Арканзасу (м. Конвей, США). Аналіз результатів емпіричного дослідження дав змогу виділити тріади функцій у запропонованих значеннях слів: агентивні, об'єктивні, індивідуальні; агентивні, об'єктивні, колективні; агентивні, суб'єктивні, колективні; агентивні, суб'єктивні, індивідуальні; неагентивні, суб'єктивні, колективні; неагентивні, об'єктивні, індивідуальні; неагентивні, суб'єктивні, індивідуальні; неагентивні, об'єктивні, колективні. Розподіл цих функцій у значеннях слів, запропонованих українськими й американськими студентами, дає змогу визначити когнітивно-дискурсивні особливості мови як засобу усвідомлення об'єктів зовнішнього світу. Когнітивні особливості полягають у функціонуванні лексики, ментальної граматики, мозкової активності людини, неусвідомленої діяльності й інтенціональності свідомості. Дискурсивні особливості мови як психомеханіки свідомості характеризуються переважанням неагентивних, суб'єктивних, індивідуальних функцій об'єктів у значеннях американських студентів та агентивних, суб'єктивних, індивідуальних і неагентивних, об'єктивних, колективних функцій об'єктів у значеннях українських студентів.

Ключові слова: свідомість, мовна свідомість, мова, інтенціональність, психомеханіка, агентивні / неагентивні, індивідуальні / колективні, об'єктивні / суб'єктивні функції.

Zasiekina L. V. Language as Cognitive and Discursive Psychomechanics of Consciousness. The results of theoretical and empirical research of language as main instrument of awareness acts of information and its reservation in the consciousness are highlighted in the article. It was revealed that correlation between language and consciousness is formed linguistic consciousness as mental reflection, generalization and transformation of environment by means of language. Language as psychomechanics of personality's consciousness has cognitive (universal and genetic) and discursive (social and cultural) nature. Cognitive and discursive peculiarities of language as instrument of awareness are empirically revealed in cross-cultural studies. Since the main feature of consciousness is intentionality to find out functions for efficient objects use, the material of empirical study is represented by words meanings of objects based on their functions. Functions of objects in word meanings suggested by Ukrainian (n=25, 12 female and 13 male, mean age $21,7 \pm 3,0$ years, Lesya Ukrainka

Eastern European National Universities, Lutsk) and American (n=25, 15 female and 10 male, mean age 22,4±3,0 years, University of Central Arkansas, Conway, USA) students were analyzed. The results of empirical study allow establishing triads of functions: agentive, objective, individual; agentive, objective, collective; agentive, subjective, collective; agentive, subjective, individual; nonagentive, objective, individual; nonagentive, objective, collective; nonagentive, subjective, collective; nonagentive, subjective, individual. The distribution of the functions in the Ukrainian and American word meanings reveals cognitive (common for both cultures) and discursive peculiarities of the language. Cognitive peculiarities of the language are mental grammar, lexicon, brain activation, unawareness activity and intentionality of consciousness. Discursive peculiarities of language as psychomechanics of consciousness are characterized by predominance of nonagentive, subjective, individual functions among the American students and both agentive, subjective, individual and nonagentive, objective, collective functions among the Ukrainian students.

Keywords: consciousness, linguistic conciseness, language, intentionality, psychomechanics, agentive / nonagentive, subjective / objective, individual / collective functions.

Засекина Л. В. Язык как когнитивно-дискурсивная психомеханика сознания. В статье отображены результаты теоретического и эмпирического исследования языка как главного инструмента актов осознания информации, а также ее сохранения в сознании. Установлена связь между языком и сознанием, которая операционализируется в понятии языкового сознания. Языковое сознание рассматривается как психическое отображение, обобщение и преобразование действительности средствами языка. Язык как психомеханика сознания имеет когнитивную (универсальную, врожденную) и дискурсивную (культурно обусловленную) природу. Когнитивно-дискурсивные особенности языка могут быть установлены в кросс-культурных исследованиях. Исходя из главной особенности сознания – его интенциональности как направленности на объекты внешнего мира и выделение в них функций для эффективного использования, предметом эмпирического исследования были значения слов, отображающих функциональное назначение объектов. Выборку составили студенты Восточно-европейского национального университета имени Леси Украинки (г. Луцк, Украина) и Университета Центрального Арканзаса (г. Конвей, США). Результаты эмпирического исследования позволили выделить триады функций в предложенных значениях слов: агентивные, объективные, индивидуальные; агентивные, объективные, коллективные; агентивные, субъективные, коллективные; агентивные, субъективные, индивидуальные; неагентивные, субъективные, коллективные; неагентивные, субъективные, индивидуальные; неагентивные, объективные, коллективные. Распределение этих функций в значениях слов, предложенных американскими и украинскими студентами, показывает когнитивно-дискурсивные особенности языка. Когнитивные особенности проявляются в функционировании лексикона, ментальной грамматики, мозговой активности, неосознанной деятельности и интенциональности сознания. Дис-

курсивные особенности языка как психомеханики сознания проявляются в преобладании неагентивных, субъективных, индивидуальных функций в ответах американских студентов, а также неагентивных, объективных, коллективных и агентивных, субъективных, индивидуальных функций в ответах украинских студентов.

Ключевые слова: сознание, языковое сознание, язык, интенциональность, психомеханика, агентивные / неагентивные, субъективные / объективные, индивидуальные / коллективные функции.

Постановка наукової проблеми та її значення. Хронологічний вік категорії свідомості зіставляється з філософською та психологічною ідеогенезою, що зумовлює розмаїття підходів до встановлення концептуального змісту цього поняття. На початку ХХІ століття центральним питанням для психології свідомості, на думку А. Агафонова, є питання щодо феномену усвідомлення в контексті цілісної психічної діяльності, а метою психології свідомості є встановлення принципів роботи функціональних механізмів та детермінант усвідомленого досвіду [1]. Вчений використовує поняття когнітивної психомеханіки свідомості, яке розуміє як низку неусвідомлених процесів, що приводять до прийняття рішення про усвідомлення, зокрема механізми прийняття рішення про усвідомлення [1, 10].

Провідним засобом усвідомлення як центрального акту свідомості є мова, тому вважаємо доцільним розглянути мову як психомеханіку свідомості особистості. При цьому термін психомеханіки тлумачимо як основний засіб для здійснення актів усвідомлення та збереження усвідомленої інформації у свідомості людини. У зарубіжній психології вказані конструкти досліджують у контексті метакогнітивних процесів, а у російській психології – у появі понять, які описують нові пласти свідомості [6]. Серед таких понять є мовна свідомість особистості.

Важливо відзначити той факт, що в зарубіжній психолінгвістиці термін мовної свідомості не використовують, натомість доволі вживаними поняттями є металінгвістичне усвідомлення, декларативні й процедурні знання щодо впорядкування мовного матеріалу. Помітними доробками є праці в галузі філософії мови Р. Джекендоффа, Дж. Серля, які висвітлюють взаємодію таких категорій, як свідомість, культура та мова [7; 8]. У новій енциклопедії психолінгвістичних термінів, укладених Дж. Філдом – психолінгвістом Кембриджського

університету, категорія свідомості – відсутня взагалі, натомість пропонують терміни «метакогніція» та «метамова» [5]. Психологічний зміст саме цих понять розкриває мову як складову частину пізнавального ресурсу, відтак, її зв'язок зі свідомістю.

Іншим поняттям, яке, на наш погляд, безпосередньо пов'язане зі зв'язком мови та свідомості, є категорія мовної рефлексії, за словами О. Леонтьєва, рефлексії психолінгвістики [3]. В арсеналі московської школи психолінгвістики визначено різні форми усвідомлення мовних явищ, які мають статус психолінгвістичних одиниць – складів, звукових форм слів, змістових форм слів і висловлювань.

Незважаючи на активізацію досліджень щодо ступеня усвідомлення мовних явищ та власного мовлення у зарубіжних і вітчизняних працях [3; 5; 7; 9], зіставлення цього усвідомлення із цілісною організацією свідомості особистості не отримало комплексного теоретичного й експериментально-діагностичного вивчення. Водночас поява нових категорій і понять, які є релевантними до означеної проблеми, потребує їх глибинного осмислення і наукового обґрунтування для уникнення термінологічної плутанини. Цим зумовлено **актуальність** запропонованої праці та її завдання. До **завдань** запропонованого дослідження належить, по-перше, теоретичне обґрунтування мови як провідного засобу актів усвідомлення в організації свідомості людини; по-друге, емпіричне вивчення когнітивної (універсальної, вродженої) та дискурсивної (культурно обумовленої) природи мови як засобу усвідомлення та збереження інформації у свідомості.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Для впорядкування концептуального поля проблеми зв'язку мови і свідомості розглянемо більш докладно поняття свідомості / мовної свідомості, металінгвістичного усвідомлення як складової частини метакогніції, рефлексії психолінгвістики, які змістовно окреслені в зарубіжних і вітчизняних працях.

Проблема мовної свідомості у вітчизняній психолінгвістиці, з одного боку, та мови й свідомості або металінгвістичного усвідомлення в зарубіжній психолінгвістиці, з іншого боку, визначається різним тлумаченням свідомості у вітчизняній і зарубіжній психології. Не вдаючись до ґрунтового аналізу категорії свідомості, можна узагальнити провідні уявлення вітчизняної психології щодо свідомості – найвищий рівень психічного відображення, узагальнення і мовлення),

інваріантною його властивістю є те, що воно в разі необхідності може бути виражене за допомогою мови.

Рефлексія мовлення особистості операціоналізується в терміні металінгвістичного усвідомлення. Металінгвістичне усвідомлення – це здатність до усвідомленої рефлексії над природою і основними властивостями мови. Металінгвістичне усвідомлення є складником метакогніції, функціонування якої дає змогу виробляти чіткі судження стовно лінгвістичних форм і значень [9]. На думку Дж. Філда, функції метакогніції полягають у плануванні та регуляції когнітивних процесів, а також збереженні їхніх результатів [6]. На противагу когніції, яка не завжди потребує самозвітів, метакогніції властивий певний ступінь усвідомлення.

Хоча й існує інша позиція, висловлена американськими вченими про те, що люди часто не усвідомлюють власних виборів, переваг, оцінок і поведінки загалом, що добре простежується в ретроспективних дослідженнях та самозвітах про причини обраної активності [11]. Водночас ці вчені підкреслюють той факт, що навіть в умовах, коли людина не може безпосередньо спостерігати за перебігом власних когнітивних процесів, вона може їх вербально описати в самозвітах, особливо якщо стимул був помітним та спричинив очікувані реакції. Ці дані узгоджуються з позицією А. Агафонова про те, що актам усвідомлення завжди передують низка неусвідомлених процесів, зокрема увага, виявлення, зіставлення, мнемічні механізми, рефлексивні механізми, які підготовлюють ґрунт для кінцевих ефектів і діяльності свідомості – усвідомлених переживань [1, 10]. На експериментальному рівні металінгвістичне усвідомлення як метакогнітивний процес досліджують шляхом визначення часу реакції особи на встановлення певного типу мовних помилок [9].

Таким чином, мова, слугуючи знаряддям свідомості, привносить акти усвідомлення в її структурно-функціональну організацію та втілюється в осмислений досвід людини. Мовна свідомість, ґрунтуючись на другій сигнальній системі як фізіологічному субстраті, характеризується важливими когнітивними ознаками. По-перше, це вроджені універсальні механізми когнітивного характеру, які забезпечують саму можливість виникнення мовної свідомості. Р. Джекендофф серед провідних механізмів функціонування мови в людини як родової істоти визначає наявність лексику – репертуару слів і фраз, які зафіксовані у вербальній пам'яті, та ментальної граматики, яка встановлює правила комбінування цих слів у цілісні висловлювання [8]. Незважаючи на те, що ці правила варіюють у різних мовах,

когнітивний алгоритм використання мови представлений саме цими двома компонентами. По-друге, за А. Агафоновим, важливою когнітивною закономірністю усвідомлення як акту свідомості є інваріантний механізм його породження: будь-який усвідомлений ефект – наслідок неусвідомленої діяльності свідомості [1, 11].

Цікавими напрямками є сучасні нейрокогнітивні дослідження, які картують активацію конкретних мозкових ділянок упродовж мовленнєвої активності людини. Водночас оскільки досі не існує експериментальних даних про те, як саме активуються нейрони при пред'явленні окремих звуків, зведення апарату ментальної граматики чи лексикону лише до мозкових функцій є неправомірним [8, 39]. Враховуючи викладені вище дані, можемо припустити, що неусвідомленою діяльністю, яка передує потоку мовної свідомості, є відбір окремих звуків і складів, дискурсивних маркерів та модальних дієслів, необхідних для виокремлення з лексикону і ментальної граматики одиниць, актуальних для конкретного мовного контексту.

Таким чином, мова як когнітивна механіка свідомості реалізується в універсальних особливостях, що притаманні людині як родовій істоті: функціонуванні лексикону, ментальної граматики, мозкової активності людини, неусвідомленої діяльності свідомості.

Важливим внеском для розуміння мови як дискурсивної механіки свідомості є праці в галузі зарубіжної філософії мови. Зокрема, на думку Дж. Серля, конструювання соціальної реальності відбувається свідомістю людини лише засобами мови [11]. У цьому світлі соціальна реальність існує виключно в мовній свідомості особистості. Для означення об'єктів, які становлять соціальну реальність для конкретної особистості, свідомість володіє важливою характеристикою – інтенціональністю: індивідуальною спрямованістю на об'єкти зовнішнього світу. Ця інтенціональність надає суб'єктивної забарвленості навіть тим об'єктам, які за онтологією (модусом існування) є об'єктивними.

Найважливішою думкою для нашого дослідження у праці Р. Серля є розмежування фізичних та інституціональних фактів, останні з яких мають соціальний статус і конструюються виключно мовою [11]. Так, наприклад, сонце як космічне тіло існуватиме і поза межами користування мовою, тоді як гроші – папери, цінність яких визначається лише завдяки мовному погодженню між людьми. Водночас для того, щоб сонце як космічне тіло стало соціальною реальністю для людини,

необхідне мовне оформлення цього факту. Вчений наголошує на первинності соціальних дій над соціальними об'єктами, відтак, провідним із погляду суб'єкта в будь-якому об'єктові є його функції.

Узагальнюючи доходимо висновку, що мова як дискурсивна механіка свідомості, задовольняє інтенціональність останньої, спрямовуючи акти усвідомлення людини на виокремлення функцій об'єктів навколишньої дійсності. З огляду на той факт, що дискурсивні особливості будь-якого явища полягають у динамічності, мінливості, гнучкості відповідно до конкретної ситуації (адже основний принцип дискурсивної парадигми – соціальний конструкціонізм передбачає творення будь-якого явища актуальним дискурсом), вважаємо що існують крос-культурні відмінності у виділенні функцій об'єктів представниками різних національно-культурних просторів із відмінними дискурсивними практиками (наприклад, індивідуалізм / колективізм, ірраціоналізм / прагматизм, демократизм / авторитаризм тощо).

Результати теоретичного аналізу дають змогу здійснити узагальнення щодо спільних особливостей функціонування мови і свідомості, які є провідними властивостями мовної свідомості (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Спільні особливості функціонування мови й свідомості
(мовної свідомості)**

№ з/п	Особливості функціонування мови	Особливості функціонування свідомості
1	Наявність незрозумілих мовних конструкцій	Наявність незрозумілих об'єктів / явищ соціального та фізичного світу
2	Потребує мисленневих операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, класифікації, систематизації) для встановлення зв'язків і відношень між правилами ментальної граматики й лексику	Потребує мисленневих операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, класифікації, систематизації) для комбінування зв'язків і відношень між різними фрагментами дійсності
3	Провідні правила засвоюються з дитинства спонтанно без цілеспрямованого навчання	Провідні акти свідомості здійснюються з дитинства спонтанно без цілеспрямованого навчання
4	Ґрунтується на фізіологічному субстраті – другій сигнальній системі та мозковій активності людини	Ґрунтується на фізіологічному субстраті – переважно другій сигнальній системі та мозковій активності людини

Визначення функцій об'єктів за допомогою мови в соціальному світі – це провідна інтенціональність свідомості, а точніше мовної свідомості. У свідомості мовними є ті факти, які не можуть існувати поза межами лінгвістичного оформлення. Наприклад, речення: *сьогодні 7 липня, неділя* представляє інституціональний факт, що потребує активізації вербальних ідентифікаторів днів тижня, місяців року тощо.

За Дж. Серлем, функції поділяють на агентивні (наприклад, функція серця качати кров) і неагентивні (це є викрутка); функції, які ґрунтуються на фізичних властивостях речей (сонце як космічне тіло), та функції за колективною домовленістю (25 грудня святкують католицьке Різдво). При цьому приписування функції належить виключно суб'єкту, тому в онтологічному плані така функція може бути суто суб'єктивною. Але якщо індивідуальне приписування зіставляється із загальноприйнятим, об'єктивно існуючим, воно може виражати й об'єктивну закономірність. Відтак, наступна класифікація функцій, на наш погляд, може бути представлена суб'єктивними та об'єктивними функціями. Класифікація: індивідуальні й колективні функції визначаються тим, для кого призначена ця функція – виключно для окремої людини чи певної спільноти.

Використовуючи цю класифікацію, отримуємо такі можливі пари функцій: за критерієм активності – агентивні / неагентивні; за критерієм об'єктивності – об'єктивні / суб'єктивні; за критерієм індивідуальності – індивідуальні / колективні.

Перебіг емпіричного дослідження. Емпіричне дослідження здійснено в межах науково-дослідної роботи Fulbright Scholar Program, а також держбюджетної теми «Психологічні основи мовлення особистості в нормі та патології» (державний реєстраційний номер 0112U002157). У дослідженні взяли участь українські студенти (n=25 осіб, 12 жінок та 13 чоловіків, середній вік 21,7±3,0) Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) та американські студенти (n=25 осіб, 15 жінок та 10 чоловіків, середній вік 22,4±3,0) університету Центрального Арканзасу (м. Конвей, США). Студентам пропонувалося десять слів, які є частотними у використанні для обох культур і позначають важливі фрагменти соціального світу. Досліджуваним надавалася така інструкція: «Напишіть, будь ласка, значення для запропонованих слів, ґрунтуючись на Ваших знаннях і досвіді»: вулиця (street), велосипед (bicycle), життя (life), почуття (feelings), дружба (friendship), мистецтво (art), телефон (telephone), море (sea), вбивство (murder), час (time). Основним методом дослідження є **психосемантичний аналіз** значення слова для виділення в ньому основ-

них істотних і другорядних властивостей об'єктів, які слугують основою породження цього значення. Наприклад, значення: *життя – це час між народженням і смертю людини*, ґрунтується на властивості феномену життя – часові, а значення: *мистецтво – це твори, які пробуджують найкращі почуття людини*, базується ґрунтується на властивості емоцій та почуттів.

Таблиця 2

Відсотковий розподіл значень слів відповідно до виокремлення різних аспектів об'єктів

№ з/п	Аспекти значення	Частотність прояву в значеннях американських студентів (%)	Частотність прояву в значеннях українських студентів (%)
1	Сфера вживання	7,00	0,08
2	Матеріал	7,07	7,97
3	Функції	33,03	13,11
4	Почуття, емоції	6,57	13,52
5	Дії	34,5	30,74
6	Володіння	4,55	5,33
7	Сенсорні відчуття	5,05	4,10
8	Когнітивні здібності	4,04	3,28
9	Простір	4,55	14,75
10	Час	4,04	7,12
Разом		100,00	100,00

Як видно з таблиці, визначення значень на основі виділення функцій об'єктів посідає четверту позицію з можливих десяти у відповідях українських студентів. Це свідчить про те, що ці досліджувані означають об'єкти навколишньої дійсності відповідно до тих функцій, які вони виконують. Так, у відповідях українських студентів натрапляємо на такі функціональні визначення об'єктів: *велосипед – це засіб для пересування; телефон – це засіб для комунікації; вулиця – це місце для прогулянок, місце для того, щоб знайти потрібний будинок; вбивство – дія для знищення живого організму; творити – робити, щоб хтось отримав блага* тощо. Отримані дані свідчать про правомірність ідей Дж. Серля стосовно інтенціональності свідомості на членування соціальної реальності відповідно до функцій об'єктів. Поряд із функціями важливими для наших досліджуваних є аспекти дій (30,74 %), простору (14,75 %), почуття та емоцій (13,52 %).

Виокремлення функцій у відповідях американських студентів є значно вищим, порівняно з українськими студентами, відповідно, 33,03 % та 13,11 %, $t=2,645$, $p<0,01$. Окрім цього, виокремлення функцій при породженні значень нерозривно пов'язано з діями загальом, які посідають першу позицію у відповідях американців і становлять 34,5 %. Це узгоджується з думкою про те, що американській культурі притаманний прагматизм і функціональність. Так, почуття і емоції, які займають за розподілом третю позицію у відповідях українських студентів, у студентів США посідають п'яту позицію і становлять відповідно 13,52 % та 6,57 % , $t=3,636$, $p<0,01$. Цей факт також узгоджується з рисою національного характеру українців – домінуванням ірраціональної сфери й емоційності [12].

Наступний етап емпіричного дослідження – порівняння значень слова, запропонованих українськими й американськими студентами, відповідно до виокремлених в об'єктах функцій (див. табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз виокремлених функцій у значеннях слів, запропонованих українськими й американськими студентами

№ з/п	Види функцій	Частотність прояву в значеннях американських студентів (%)	Частотність прояву в значеннях українських студентів (%)
1	Агентивні, об'єктивні, індивідуальні (АОІ)	12	4
2	Агентивні, об'єктивні, колективні (АОК)	12	8
3	Агентивні, суб'єктивні, колективні (АОК)	0	12
4	Агентивні, суб'єктивні, індивідуальні (АСІ)	12	24
5	Неагентивні, суб'єктивні, колективні (НСК)	0	16
6	Неагентивні, об'єктивні, індивідуальні (НОІ)	12	4
7	Неагентивні, суб'єктивні, індивідуальні (НСІ)	40	8
8	Неагентивні, об'єктивні, колективні (НОК)	12	24
РАЗОМ		100	100

АОІ функції визначалися на основі виокремлення в об'єктах активності у виконанні дії, об'єктивно наявних властивостей та індивідуального призначення. Наприклад, тлумачення: велосипед – *двоколісний транспорт для дитини* виражає активність об'єкта (пересувається), об'єктивність (існування заданої конструкції, необхідної для пересування), індивідуальність (засіб лише для однієї людини); *bicycle has two wheels to get a person from one place to another*.

Прикладом АОК функцій є визначення: *велосипед – це засіб для пересування*, в якому підкреслюється активність, об'єктивність і колективне загальноприйняте тлумачення, що використовується українською спільнотою. АСК функції відображено в такому прикладі: *дружба – почуття, яке зв'язує двох людей*. Це визначення відображає активність феномену дружби, суб'єктивність в існуванні цього стосунку та колективність у встановленні взаємодії між людьми. У відповідях американських студентів ці функції реалізуються у такому прикладі: *telephone is device that allows people to communicate when they are in separate place*.

АСІ функції репрезентованих у таких значеннях: *мистецтво – витвір для визнання людини; велосипед – засіб для розвитку опорно-рухової системи*; в англомовних відповідях: *life is a period for individual prosperity*. Ці значення демонструють активність об'єктів, суб'єктивне авторське виокремлення функцій (розвиток опорно-рухової системи) та індивідуальність (призначення для окремої особи).

НСІ функції відображено в такому значенні: *мистецтво – предмети для духовного збагачення людини*. Запропоноване значення показує неагентивність (результат іншої активності, спрямованої на цей об'єкт), авторську суб'єктивність у баченні основного призначення мистецтва (об'єктивне – семіотичне кодування конкретної культурно-історичної епохи тощо), індивідуальність – функціональне призначення для окремої особистості. Іншим прикладом цих функцій є визначення феномену життя: *життя – це річ для отримання задоволення*. Серед англомовних значень американських студентів із зазначеними функціями є *street – way to get from one location to another by foot or car; life is thing to have potential to get better; art is something created to be appreciated*.

НОК функції відображенні в запропонованому значенні: *телефон – це пристрій для зв'язку*, яке відображає іншу суб'єктну активність, спрямовану на цей об'єкт, об'єктивність (яка зіставляється із загальноприйнятим значенням телефону як пристрою і засобу), та

колективність (зв'язок між різними людьми). Іншим прикладом цих функцій є таке визначення: *телефон – це засіб для комунікації*. Прикладом НОІ функцій є таке визначення: *вулиця – громадське місце для мого відпочинку і роботи*. Тоді як перша частина значення є доволі об'єктивною і загальноприйнятною, відпочинок і робота є суто індивідуальним призначенням вулиці для досліджуваного. Схожим визначенням у відповідях студентів США є такий приклад: *bicycle is a piece of metal with two wheels that you can ride on*.

Прикладом НСК функцій є значення, запропоноване для поняття вулиці: *вулиця – це місце для зустрічі друзів і знайомих*.

У відсотковому розподілі існують значні відмінності між виокремленням різних функцій у відповідях українських і американських студентів. Так, серед значень, які є складовою частиною мовної свідомості українських студентів, найбільшу питому вагу мають значення, що ґрунтуються на АСІ та НОК функціях. Це означає, що інтенціональність мовної свідомості українців рівною мірою зосереджена на виокремленні функцій об'єктів на основі власного досвіду і переживань (суб'єктивні й індивідуальні функції) та об'єктивних знаннях студентів (об'єктивні й колективні функції), відповідно 24 % – питома вага для кожної з цих функцій.

Іntenціональність мовної свідомості американських студентів головно зосереджена на НСІ функціях (40 %), що, по-перше, вирізняє індивідуалістичну спрямованість свідомості цих досліджуваних і зосередженість радше на власному досвіді, ніж на енциклопедичному фонді знань. Також помітною є тенденція американських студентів, порівняно з українськими, використовувати неагентивні функції для позначення об'єктів. Цей факт, на нашу думку, пов'язаний із суб'єкт-центрованістю цих осіб на власних діях, які спрямовані на соціальні об'єкти, що узгоджується із прагматичністю і функціональністю американської ментальності й культури.

Результати теоретичного та емпіричного дослідження мови як основного когнітивного і дискурсивного знаряддя свідомості особистості дають змогу дійти таких **висновків**. Об'єкти навколишнього світу, забарвлені інтенціональністю, неодмінно постають усвідомленими актами свідомості, «одягненими в мову», інакше кажучи, мовною свідомістю. Незважаючи на когнітивність і універсалізм мови і свідомості людини як родової істоти, мова як семіотична система надає дискурсивної – національно-культурної специфіки свідомості. Ця специфіка у вибірках американських і українських студентів

виявляється, по-перше, у більшій зосередженості американських студентів, порівняно з українськими, на функціях об'єктів при наданні їм значення. По-друге, у виокремленні різних видів функцій, які зіставляються з національними особливостями ментальності досліджуваних з України та США. Перспективним вважаємо розширення вибірки шляхом уведення представників інших національно-культурних просторів для дослідження когнітивних і дискурсивних відмінностей їхньої мовної свідомості.

Література

1. Агафонов А. Когнитивная психомеханика сознания, или Как сознание неосознанно принимает решение об осознании. – Самара : Бахрам-М, 2007. – 336 с.
Agafonov A. Kognitivnaya psichomechanika soznaniya ili kak soznaniye prinimaet reshenie pro osoznanie [Cognitive psychomechanics of consciousness or how consciousness makes decision about awareness] / A. Agafomnov. – Samara : Bahram-M, 2007. – 336 p.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2001. – 368 с.
Vygotsky L. S. Myshlenie i rech [Thinking and speech] / L. S. Vygotsky. – Moscow : Labirint, 2001. – 368 p.
3. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.
Krasnyh V. V. Osnovy psicholingvistiki i teorii komunikatsii [Fundamentals of psycholinguistics and theory of communications] / V. V. Krasnyh. – Moscow : ITDGGK «Gnothis», 2001. – 270 p.
4. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл ; Академия, 2005. – 288 с.
Leontyev A. A. Osnovy psicholingvistiki [Fundamentals of psycholinguistics] / A. A. Leontyev. – Moscow : Academy, 2005. – 288 p.
5. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2-х т. Т. 1 / под общ. ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко и др.]. – М. : Педагогика, 1983. – 392 с.
Leontyev A. N. Izbrannye psichologicheskie proizvedenia [Selected psychological works] / ed. V. V. Davydoff, V. P. Zinchenko. – Moscow : Pedagogics, 1983. – P. 1. – 392 p.
6. Филд Дж. Психолингвистика: ключевые концепты. Энциклопедия терминов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2012. – 344 с.
Field J. Psicholingvistika: klyucheveye kontsepty [Psycholinguistics: basic concepts. Encyclopedia of terms] / J. Field. – Moscow : LKI, 2012. – 344 p.
7. Colman A. Dictionary of psychology. – Oxford : Oxford University Press. – 844 p.
8. Jackendoff R. Language, Consciousness, Culture / R. Jackendoff. – Cambridge : The MIT Press, 2007. – 403 p.

9. Jedynek M. The impact of vision deficit on syntactic, semantic, and phonologic metalinguistic awareness // Challenging of information society and applied psycholinguistics – Proceedings of the X International Congress of ISAPL. – M. : RUDN, 2013. – P. 49–50.
10. Nisbett R. E., Wilson T. D. Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes // Psychological Review. – Vol 84 (3). – 1977. – P. 231–259.
11. Searle J. The Construction of Social Reality / J. Searle – N. Y. : Simon & Schuster, 1995. – 240 p.
12. Zasiékina L. Language and culture impact on individual intelligence // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century. – Katowice : University of Silesia. – P. 256–262.
13. Zasiékina L. Culture effects on cognition and language in psycholinguistic experiment // Challenging of information society and applied psycholinguistics – Proceedings of the X International Congress of ISAPL. – M. : RUDN, 2013. – P. 52–53.

УДК 159.922.4

О. В. Кихтюк

Received October 10, 2013;

Revised October 30, 2013;

Accepted November 22, 2013.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖЕТНІЧНИХ СТОСУНКІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті висвітлено головні аспекти міжетнічних стосунків крізь призму сприйняття студентської молоді інших національностей. Здійснено теоретичне й емпіричне вивчення проблеми етнічної толерантності особистості через зміст понять етнічного стереотипу, настанови, упередження, соціальної дистанції, етнічної толерантності, етнічно толерантної особистості. Розглянуто психологічні особливості юнацького віку, визначено основні труднощі успішного становлення та самореалізації молоді людини. Теоретично проаналізовано поняття загальної та етнічної толерантності, соціального й етнічного стереотипу, соціальної перцепції, упередження, соціальних репрезентацій, соціальної дистанції. Обґрунтовано головні психологічні причини виникнення інтолерантності, упереджень щодо інших соціальних груп, зокрема етнічних меншин та національностей. Теоретично й емпірично вивчено, описано рівень соціальної дистанції студентської молоді в процесі міжетнічної взаємодії. У статті відображено отримані показники індексу загальної, соціальної, етнічної толерантності як риси особистості. У студентів виявлено середній рівень толерантності, який